

Obecná didaktika

Modely výuky

Lenka Hloušková

Průvodce studiem

Obsahem tohoto modulu je vymezení předmětu obecné didaktiky a jejích vztahů k didaktice, ke školní didaktice a k oborovým didaktikám. Ve druhé části modulu jsou představeny vybrané modely výuky, které by Vás měly inspirovat k formování vlastního pojetí výuky.

Seznámíte se s pojmy: didaktika, obecná didaktika, oborová didaktika, školní didaktika, vyučování, vzdělávání, výuka, modely výuky, učitelovo pojetí výuky.

Po prostudování textu a relevantních dokumentů byste se měli orientovat v tom, čím se zabývá obecná didaktika a jak chcete vyučovat.

Studium samotného textu modulu Vám zabere asi 60 minut/hodin. Na pročtení odkazovaných dokumentů (příloh či dalších doplňkových materiálů) budete potřebovat přibližně dalších 6-8 hodin.

S vymezením didaktiky jako jedné z pedagogických (empiricky založených) disciplín jste se setkali v modulu s názvem Teoretická východiska. Nyní se seznámíte s „jinou“ didaktikou (**obecnou didaktikou**), která představuje jednu ze základních didaktických disciplín. Obecná didaktika vychází z popisu a vysvětlení toho, co se děje ve třídách a ve školách (didaktiky v deskriptivním pojetí), a snaží hledat cesty, jak lze daný stav měnit s ohledem na závazné dokumenty vzdělávací politiky (preskriptivní pojetí).

Obecná didaktika v tomto preskriptivním pojetí pokrývá celou řadu prostředí, kde probíhá vyučování a vzdělávání (základní škola, střední škola, jazyková škola, základní umělecká škola, podnik, knihovna, ...). V tomto i následujících modulech se budete setkávat pouze s didaktikou zaměřenou na školní prostředí, což můžete v didaktické literatuře najít pod

označením **školní didaktika** (např. Kalhous a kol., 2002, Nelešovská, Spáčilová, 2005). Školní didaktika jako jeden z didaktických oborů se dále diferencuje podle jednotlivých stupňů škol (didaktika základní školy, středoškolská didaktika, vysokoškolská didaktika) nebo podle úrovně vzdělávání (v ČR se v posledních letech rozvíjí zejména didaktika primárního vzdělávání s názvem didaktika primární školy).

Další terminologická nejasnost se skrývá v tom, jestli je rozdíl mezi didaktikou a obecnou didaktikou. V mnoha případech oba pojmy splývají a užívají se jako synonyma (např. Průcha, 2000). Podle našeho názoru mezi uvedenými pojmy rozdíl je a projevuje se to i v tomto modulu. Zatímco **didaktiku** jsme vymezili jako pedagogickou disciplínu, která zkoumá vyučování a vzdělávání, **obecnou didaktiku** vymezujeme v souladu s požadavky na vzdělávání učitelů, jako obor zabývající se aplikací empirických (převážně didaktických) nálezů s ohledem na vzdělávací politiku. V literatuře můžete najít i jiná vymezení obecné didaktiky. To, které definuje obecnou didaktiku jako obor, který zkoumá a určuje obecné didaktické kategorie za účelem jejich aplikace v předmětových didaktikách, je v současnosti považováno za zastaralé (Kalhous a kol., 2002, Skalková, 1999).

Obecná didaktika a oborové didaktiky se v současnosti vymezují jako samotné didaktické obory, které se vzájemně ovlivňují a doplňují. **Oborové** (dříve předmětové či speciální) **didaktiky** se koncipují jako interdisciplinární obory mezi pedagogikou, didaktikou, psychologii a vědními obory, které tvoří základ vzdělávacích oborů. Předmětem takto koncipovaných oborových didaktik je vyučování a vzdělávání v konkrétních vzdělávacích oborech (srov. Kalhous a kol., 2002, Skalková, 1999).

Ke studiu didaktických otázek můžete využít následující zdroje

Kromě pedagogických časopisů jako je Pedagogika nebo Pedagogická orientace existují časopisy, které se prioritně zaměřují na výuku a práci učitele bez ohledu na vzdělávací obory nebo výukové předměty.

Komenský. Odborný časopis pro učitele základní školy.

Učitelské noviny. Dostupné i online <http://www.ucitelskenoviny.cz/>

Učitelské listy. Učitelské listy jsou nezávislý měsíčník pro příznivce změn ve vzdělávání. Vycházejí od roku 1993 10x ročně.

Moderní vyučování. Časopis o učitelích a jejich práci. Dostupné i online z

Rodina a škola. Dostupné i online z <http://www.portal.cz/ras/>

Bulletin Odborné vzdělávání. Vychází pětkrát ročně. Dostupné i online z http://www.nuov.cz/index.php?page=p_p&s=90

Internetové portály a webové stránky významných institucí

Česká škola. Web pro základní a střední školy. Dostupné z <http://www.ceskaskola.cz>

Učitelé listy. Web o změnách ve vzdělávání. Dostupné z <http://ucitelske-listy.ceskaskola.cz/>

Metodický portál RVP. Dostupné z <http://www.rvp.cz>

Instituce

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy. Dostupné z <http://msmt.cz>

Výzkumný ústav pedagogický. Dostupné z <http://www.vuppraha.cz>

Národní ústav odborného vzdělávání. Dostupné z <http://nuov.cz>

Ústav pro informace ve vzdělávání. Dostupné z <http://www.uiv.cz>

Tak jako didaktika pracuje i obecná didaktika s pojmy vyučování a vzdělávání, které znáte z modulu Teoretická východiska. **Vyučování** (*teaching*) bude i nadále vymezeno jako činnosti učitele ve výuce a **vzdělávání** (*education*) jako aktivity, které učitel plánuje, organizuje a realizuje s cílem vyvolat a podpořit proces učení u žáků. Nově se nám v tomto modulu objevuje pojem výuka, který je v pojmosloví obecné (školní) didaktiky klíčovým pojmem. **Výuka** (*instruction* nebo *teaching-learning process*) představuje určitou formu vzájemné interakce mezi učitelem/kou a žákem (žáky) ve školním prostředí s cílem vyvolat a podpořit učení (srov. např. Maňák, 1994, Kalhous a kol., 2002, Průcha, 2005, Vališová a kol., 2007). Proto, abyste si připomněli, jak může vypadat běžná výuka na střední škole, podívejte se na následující videonahrávku. Poté co si videonahrávku prohlédnete, zkuste vypracovat kontrolní úkol.

Rozšiřující literatura

NOVOTNÝ, Petr. Výukový proces z pohledu současné školní didaktiky. In NOVOTNÝ, Petr, POL, Milan (eds.) Vybrané kapitoly ze školní pedagogiky. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 17-28. ISBN 80-210-3020-8.

Videonahrávka

Kontrolní úkoly

1. Znovu spusťte videonahrávku vyučovací hodiny a sledujte interakce mezi učitelkou a žáky. Poté jednotlivé interakce krátce popište (bez hodnotících soudů!). Z popisu interakcí vypište zvlášť všechny činnosti učitelky (vyučování) a zvlášť aktivity učitelky, které viditelně vyvolávají nebo podporují proces učení u žáků (vzdělávání). Jaký je poměr mezi tím, co učitelka dělá, a učením se žáků v dané chvíli? Zamyslete se nad možnými zdroji disproporcí. Svě názory diskutujte s ostatními kolegy přes diskusní fórum.

Poznámka: Vyřešením úkolů se připravujete nejenom na výkon svého (budoucího) povolání, ale tyto úkoly mohou být také součástí zkoušek (přesněji otázek) v rámci Vašeho studia.

Modely výuky

Poté, co jste zvládli první kontrolní úkol a rozpoznáte, jestli ve vyučovací hodině probíhá výuka, zaměříme se na modely výuky. V teorii se setkáte s pojmy jako je **model výuky**, který bývá vytvořen teoretickým modelováním na základě výzkumu reálné výuky, anebo s **koncepty výuky**, které bývají popisovány z hlediska širších (často filozofických) východisek včetně jejich dopadů a projevů ve školní realitě. Samozřejmě, že toto pojmové rozlišení nemá obecnou platnost (každý autor s uvedenými pojmy nakládá podle svého uvážení), ale může být pro Vás pomůckou k lepší orientaci v tématu.

V tomto modulu se zaměříme na **modely výuky**, které schematicky vystihují rozmanitost vzájemné interakce mezi učitelem(kou) a žáky ve třídě a při níž dochází k učení. Kasíková (2007) zmiňuje dva vzájemně se vylučující modely: transmisivní a konstruktivní. **Transmisivní** výuka stojí na předpokladu, že se poznání přenáší. Žák v tomto případě nemá poznání (neví) a učitel mu předává své poznání. Reálná výuka v transmisivním modelu probíhá jako interakce mezi nadřízeným (učitelem/kou) a podřízeným (žáky). Z hlediska činností ve výuce převažuje řeč učitele (většinou se jedná o monologické výukové metody). Učitel při výuce využívá i další výukové prostředky, které zajistí relativně nezkrácené předání poznání v co nejkratším čase (většinou využívá názorných pomůcek nebo volí demonstrační výukové metody).

Opakem transmisivní výuky je **konstruktivní výuka**, která pracuje s předpokladem, že poznání si lidé vytvářejí tím, že neustále přebudovávají své dosavadní poznání. V konstruktivním modelu výuky se pracuje s tím, že žák má určité poznání a učitel vytváří podmínky pro to, aby žák mohl dosáhnout změny ve svém poznání (např. opravu, dosažení vyšší úrovně, prohloubení, rozšíření). Činnosti učitele bývají rozmanité a většinou vyjadřují roli pomocníka, rádce či průvodce.

Rozšiřující literatura:

TONUCCI, F. *Vyučovat nebo naučit?* Praha: PedF UK, 1991.

Jiný přístup k typologizaci modelů výuky zvolili Joyce a Weilová (1996 podle Kasíková, 2007). Autoři třídí modely výuky podle interakcí, které mohou podporovat proces učení u žáků a docházejí k těmto čtyřem modelům:

- a) model zdůrazňující sociální dimenzi učení (např. kooperativní učení, skupinové vyučování apod.)
- b) model zdůrazňující informační dimenzi učení (např. práce s informacemi, problémové učení, induktivní učení, asociativní učení, apod.)
- c) model zdůrazňující osobnostní dimenzi (nedirektivní personální vyučování)
- d) modely zdůrazňující modifikaci v chování na základě zpětné vazby o výsledku učení (programované učení) (Kasíková, 2007).

Pokud jste pozorně přečetli uvedené modely, zjistili jste, že v prvním případě je výuka postavena na principu sociálních interakcí, ve druhém případě na principu transferu a tvorby informací, ve třetím případě je principem výuky vztah a v posledním případě se jedná o zpětnou vazbu. Charakteristickým rysem této typologie modelů výuky je, že se uvedené modely vzájemně nevylučují a navíc jsou vzájemně kombinovatelné stejně tak jako v následujícím případě.

Poslední typologie modelů výuky, která je v tomto modulu představena, vymezuje jednotlivé typy výuky podle toho, který proces v rámci interakce mezi učitelem a žáky dominuje. Pokud dominuje transfer poznání, hovoříme o tradičním modelu výuky. V případě, že principem vzájemné interakce je rozvoj osobnosti, označili jsme model jako rozvíjející. Princip změny v poznání žáka je dominantní charakteristikou tzv. inovativního modelu výuky. Všechny modely s jejich podrobnějším popisem najdete v tabulce č. 1.

Rozšiřující literatura

HLOUŠKOVÁ, Lenka. Hledání možností inovací v rámci pregraduální přípravy učitelů na FF MU v Brně. In LAZAROVÁ, Bohumíra a kol. *Vzdělávat učitele. Příspěvky k inovativní praxi*. Brno: Paido, 2001, s. 46-53. ISBN 80-7315-013-1.

Dá se říci, že každý učitel/lka inklinuje k určitému modelu výuky, ale současně je celkem běžné, že učitel/ka chce v rámci své výuky uplatňovat vzájemně se vylučující principy výuky. Který model výuky je zastaralý a který aktuální, tradiční nebo alternativní, prosazovaný či zatracovaný? Proto, abyste zjistili soudobé akcenty ve vztahu k modelům výuky, je nutné vrátit se k některým dokumentům vzdělávací politiky (viz následující rozšiřující literatura), a vypracovat kontrolní úkoly. Pokud si vypracujete všechny kontrolní úkoly, měli byste najít odpověď na to, který model (či modely) chcete preferovat.

Tabulka č. 1. Modely výuky

Model vyučování	Klíčová didaktická otázka	Princip didaktického postupu	Role učitele	Charakteristika žáka
Tradiční model	Transfer	Osvojování Verifikace efektivity	Vedoucí Kontrolor Motivující	Žák nezná vzdělávací obsah
Rozvíjející model	Rozvoj	Komunikace	Partner	Partner
Inovativní model	Změna	Činnost Reflexe činnosti Sebereflexe	Facilitátor Poradce Průvodce Kontrolor	Žák se zná, ale své poznání stále kultivuje, prohlubuje, rozšiřuje

Srovnej: Hloušková, 2001, s. 48

Rozšiřující literatura

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha. Praha: ÚIV-nakladatelství Tauris, 2001. 98 s. ISBN 80-211-0372-8. nebo online Dostupné z <http://www.rvp.cz/soubor/00643-bk.pdf>

Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky. 2005 [online] Dostupné z <http://www.msmt.cz/Files/HTM/KTDlouhodobyZamer.htm>

Podle vlastního výběru prostudujte některý z níže uvedených rámcových vzdělávacích programů

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] Dostupné z http://www.rvp.cz/soubor/RVPZV_2007-07.pdf

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. 2007. [online] Dostupné http://www.rvp.cz/soubor/RVP_G.pdf

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia se sportovní přípravou. 2007. [online] Dostupné z http://www.rvp.cz/soubor/RVP_GSP.pdf

Vydané rámcové vzdělávací programy pro odborné vzdělávání. Jsou dostupné z http://www.nuov.cz/index.php?page=ramcove_vzdelavaci_programy_-_pripominkove_rizeni

Kontrolní úkoly

1. Vyberte si jeden model výuky, který upřednostňujete nebo považujete za dominantní ve Vaší (budoucí) učitelské praxi, a promyslete, jak lze vybraný model kombinovat s jinými modely.
2. Na základě tzv. Bílé knihy (2001), Dlouhodobého záměru (2005) a jednoho vybraného Rámcového vzdělávacího programu si poznamenejte žádoucí tendence proměny výuky.
3. Porovnejte požadavky vyplývající z dokumentů vzdělávací politiky a svůj dominantní model výuky. Co Vám vyplývá ze srovnání?

***Poznámka:** Vyřešením úkolů se připravujete nejenom na výkon svého (budoucího) povolání, ale tyto úkoly mohou být také součástí zkoušek (přesněji otázek) v rámci Vašeho studia.*

Pokud jste vypracovali všechny kontrolní úkoly, právě jste začali pracovat se svým **pojetím výuky**, tj. začínáte si uvědomovat, formovat případně měnit své představy, názory, přesvědčení a postoje k výuce a vyučování. O tom, že pojetí výuky se vyvíjí v průběhu celé učitelské dráhy (viz modul Učitel), že je subjektivní a relativně stabilní, není sporu. Pojetí výuky je ale také implicitní a v mnoha aspektech neuvědomované. Přesto můžeme říci, že má v mnoha ohledech zásadní vliv na podobu výuky. Na učitelově pojetí výuky záleží „jak a podle čeho hodnotí pedagogickou realitu, jeho aktéry včetně sebe samého, a jaké závěry z toho vyvozuje“ (Kalhous a kol., s. 111). Ovlivňuje, co a jak učitel zamýšlí, pomáhá učitelůvi při rozhodování, motivuje učitele k jednání (činnosti, odporu, lhostejnosti....), ovlivňuje, jak učitel reálně jedná a o co se snaží. Zkuste si sepsat své pojetí výuky.

Rozšiřující literatura

JANÍK, Tomáš. Transmise versus konstrukce? Pedagogické dilema v subjektivních teoriích učitelů. In ŠVEC, Vlastimil (ed.) *Od implicitních teorií výuky k implicitním pedagogickým znalostem*. Brno: Paido, 2005. s. 17-26. ISBN 80-7315-092-1.

MAREŠ, Jiří, Slavík, J., SVATOŠ, T. ŠVEC, Vlastimil. *Učitelovo pojetí výuky*. Brno: Centrum pro další vzdělávání učitelů MU, 1996.

Otázky

1. Jaký je rozdíl mezi pojmy výuka, vyučování a vzdělávání?
2. Jaké modely výuky jsou vzájemně kompatibilní? V jakých ohledech?
3. Proč se v didaktice zkoumá učitelovo pojetí výuky?
4. Jaké je Vaše pojetí výuky?

Poznámka: Zodpovězením uvedených otázek se připravujete nejenom na výkon svého (budoucího) povolání, ale tyto otázky budou také součástí zkoušek v rámci Vašeho studia.

Použitá literatura

- HLOUŠKOVÁ, Lenka. Hledání možností inovací v rámci pregraduální přípravy učitelů na FF MU v Brně. In LAZAROVÁ, Bohumíra a kol. *Vzdělávat učitele. Příspěvky k inovativní praxi*. Brno: Paido, 2001, s. 46-53. ISBN 80-7315-013-1.
- KALHOUS, Zdeněk, OBST, Otto a kol. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002. s. 17-42. ISBN 80-7178-253-X.
- KASÍKOVÁ, Hana. Vyučování a jeho podoby. In VALIŠOVÁ, Alena a kol. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2007. s. 121-124. ISBN 978-80-247-1734-0.
- MAŇÁK, J. *Nárys didaktiky*. Brno: PedF MU, 1994.
- NELEŠOVSKÁ, Alena, SPÁČILOVÁ, Hana. *Didaktika primární školy*. Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta, 2005, s. 7-12. 80-244-1236-5.
- PETLÁK, Erich. *Všeobecná didaktika*. Bratislava: IRIS, 2004. s. 10-34. ISBN 80-89018-64-5.
- PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2000, 269 s. ISBN 80-7178-399-4.
- PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-047-X.
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ Jiří. *Pedagogický slovník*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha: Portál, 1998, 328 s. ISBN 80-7178-252-1.
- SKALKOVÁ, Jarmila. *Obecná didaktika*. Praha: ISV nakladatelství, 1999. s. 13-23. ISBN 80-85866-33-1.